

An Analysis of a Tale from Saadi's *Bustan* Based on Gérard Genette's Theory of Time in the Narrative

Masoumeh Akbari Kafshgari¹

1. Mazandaran University, Iran

DOI: [10.22080/rjls.2024.27757.1501](https://doi.org/10.22080/rjls.2024.27757.1501)

Abstract

Narratology is an approach that, by examining the form of literary works and the structure of narrative, reaches a semantic system beyond the text and helps to better understand a narrative work. One of the main components in the narratology of a work that is considered an effective element in the structure of the narrative is the element of **time**. Gérard Genette has an extensive discussion about time in narrative in his narratological theory. This descriptive-analytical study benefits from that theory to examine a tale from *Bustan* by Saadi titled *The King of Yemen Testing Hatem's Nobility*. The goal of this research is to investigate the possibility of aligning a narrative tale from classical Persian literature with a modern literary theory, in order to examine whether classical works can be analyzed and interpreted through such frameworks. Also discussed is how the selected tale fits within Genette's theory of time in narrative. Findings show that such an alignment is indeed possible, and that Saadi, in this tale, has utilized the features and details of time as discussed in Genette's theory to construct the story's plot. The three key elements of duration, order, and frequency, which are essential in Genette's theory, are each reflected in the examined tale and contribute to its narrative structure. The most prominent temporal feature in the tale is temporal compression in the discussion of duration, which leads to increased speed and condensation of the narrative. Also, analepsis in the discussion of order is repeated several times in this tale. Saadi also uses frequency, or repetition of events, in some cases to emphasize or recall an event.

Keywords: Narrative Time, Narratology, Gérard Genette, Saadi's *Bustan*

Introduction

In the field of narratology, various theories about time in the narrative have been proposed. The common point of all of them is the principle that two types of time exist within a text: **calendar time** and **narrative time**. Narrative time is the concept that is addressed in narratological theories and is associated with various features. One of these theories is Gérard Genette's theory of narrative time which, in addition to examining the different types of time in narrative, also addresses the features of time and thoroughly analyzes the temporal relationships within a narrative text.

The importance of the current study lies in its demonstration that Persian classical texts can also be studied and examined through the lens of various modern theories and be aligned with them. Moreover, such analysis reveals new insights and details from Persian classical texts, enhancing readers' and literary scholars' understanding of these works.

¹ Persian language and literature, Corresponding author:
masoumehakbarii64@gmail.com

Research Questions and Methodology

The present study, aiming to connect Genette's theory of time in narrative with one of the classical Persian narrative texts, seeks to answer the following questions:

1. Can classical texts, whose narrative methods are significantly different from modern narrative techniques, be examined based on modern literary theories?
2. What would such an examination look like?

To this purpose, a tale from *Bustan* by Saadi, titled *The King of Yemen Testing Hatem's Nobility* (based on Gholamhossein Yousefi's edition), was selected and analyzed through a descriptive-analytical method based on Genette's theory of time, which is one of the most comprehensive theories in this field.

This is a qualitative study which uses a descriptive-analytical method. Data collection was conducted through library research, and various sources were used to explore and understand the concept of time in Genette's theory.

Findings and Conclusion

The concept of time, which is a crucial part of Gérard Genette's theory of narratology, has been examined in various forms in the selected tale from Saadi's *Bustan*, titled *The King of Yemen Testing Hatem's Nobility*. Findings show that the features Genette attributes to narrative time are present in this tale, and that this modern theory can indeed be applied to a classical tale that might initially appear incompatible due to its stylistic differences from modern narratives. This tale from *Bustan* by Saadi, as a representative of Persian classical tales, proves this possibility and allows us to discover and analyze the rich narrative values and capacities of classical Persian tales, especially those of *Bustan*. A general conclusion can thus be drawn: this tale aligns with Genette's theory of time in the following ways:

- The first feature, which is duration, and deals with the length of narrative time, appears in two forms in this tale: temporal equivalence and temporal compression. Equivalence occurs in two major dialogues and one scene description. Compression, however, is seen throughout the tale, leading to an increased narrative pace, positive tempo, and condensation, shaping a positive narrative flow. Generally, temporal compression and conciseness are among the main characteristics of classical tales, especially when the tale's purpose is educational. In this instructive tale from *Bustan*, Saadi presents his main idea and moral lesson in the most condensed and accelerated narrative form.
- The second feature of time in Genette's theory is order, or the sequencing of events in the narrative. This is seen in both forms of analepsis (flashback) and prolepsis (anticipation). Saadi, in this short tale, bridges back to the past twice, and both analepses are internal, referring to events already narrated in the story. There are also two instances of prolepsis, where characters make predictions about a yet-to-come future and speculate on its possibilities. Overall, the tale proceeds in chronological order, and the analepses and prolepses do not disrupt the temporal sequence. They are simply used to recall the past and predict the future.
- The third feature, which deals with frequency — the number of times events are narrated — is seen in two forms in the tale:
 - One is the narration of a repeated event that occurs multiple times, such as Hatem's generosity, the king's benevolence, and the king's envy toward Hatem, all of which happen repeatedly and form the core of the story.

- The second is the repetition of a single event, namely the king's command to kill Hatem, which is mentioned multiple times. Saadi uses such repetition to emphasize the tale's main theme and ensure it resonates with the audience.

Saadi constructs the tale's plot and its various narrative rises and falls using the concept of time and its various features. Discovering these details and analyzing this tale through Genette's theory of time in the narrative shows that the selected tale easily fits within this theoretical framework and can be analyzed through it. This is significant given that this tale, and other similar tales in Persian classical literature, differ stylistically and structurally from modern narrative works. This study can be extended to other classical narrative works, suggesting that, like modern texts, they can be aligned with modern literary theories. In fact, such comparisons help illuminate the differences between classical and modern narratives and reveal their distinctive strengths and features.

بررسی حکایتی از بوستان سعدی بر اساس نظریه‌ی زمان در روایت ژرار ژنت

معصومه اکبری کفشگری^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۷/۵

DOI: [10.22080/RJLS.2024.27757.1501](https://doi.org/10.22080/RJLS.2024.27757.1501)

چکیده

روایت‌شناسی، رویکردی است که با بررسی فرم آثار ادبی و ساختار روایت، به نظام معنایی فراتر از متن دست می‌یابد و به فهم بیشتر یک اثر روایی کمک می‌کند. یکی از بخش‌های گوناگونی که در روایت‌شناسی یک اثر، اهمیت ویژه‌ای دارد و به عنوان عنصر مؤثر در ساختار روایت بررسی می‌شود، عنصر زمان است. ژرار ژنت، نظریه‌پرداز ساختارگرا، بحث مفصلی درباره‌ی زمان در روایت در نظریه‌ی روایت‌شناسی خویش دارد که پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی از آن برای بررسی حکایتی از بوستان سعدی با عنوان آزمودن پادشاه یمن حاتم را به آزادمردی بهره برده است. هدف از این پژوهش، بررسی امکان تطبیق حکایتی روایی از میان آثار کلاسیک فارسی با نظریه‌ای نوین ادبی است تا به این پرسش پاسخ دهد که آیا آثار کلاسیک، قابلیت چنین تطبیق و تحلیلی را دارا هستند؟ و حکایت مورد نظر چگونه در ظرف نظریه‌ی زمان در روایت ژنت جای می‌گیرد؟ نتایج نشان می‌دهند که چنین تطبیقی امکان‌پذیر است و سعدی در این حکایت، از ویژگی‌ها و جزئیات زمانی مطرح شده در نظریه‌ی ژنت برای ساخت پیرنگ داستانی بهره برده است و تداوم، نظم و بسامد که سه بخش مهم این نظریه محسوب می‌شوند، هر یک به نحوی در حکایت بررسی شده، سازنده‌ی ساختار روایت آن هستند. پررنگ‌ترین ویژگی زمانی این حکایت، فشردگی زمان در بحث تداوم است که موجب افزایش سرعت و تلخیص روایت شده است و همچنین گذشته‌نگری نیز در بحث نظم، از نوع درونی آن، در این حکایت چندین بار تکرار شده است و سعدی از بسامد یا تکرار نقل رخدادها هم در چند مورد برای تأکید یا یادآوری رخدادی، استفاده کرده است.

کلیدواژه‌ها: زمان در روایت، روایت‌شناسی، ژرار ژنت، سعدی، بوستان.

۱- مقدمه

عوامل بسیاری در تشکیل یک روایت نقش دارند که هر یک به نوبه‌ی خود مهم و تأثیرگذار هستند و نقشی اساسی ایفا می‌کنند. از میان آن‌ها، عامل زمان اهمیت ویژه‌ای دارد و ساختار و چارچوب داستان را منظم می‌کند. در یک متن روایی، مناسبات زمانی هستند که به روش‌های گوناگون، تکنیک‌های کارآمدی برای ارائه‌ی جهان داستان پدید می‌آورند. روایت، تنها بازآفرینی سلسله‌ای از رخدادها نیست و

«ارتباط ساده‌ی رخدادها و توالی خطی آن‌ها روایتی را به وجود نمی‌آورد. نویسنده با کمک گشتارهایی که به کار می‌برد، حوادث و رخدادها را به همان شکلی که خود می‌خواهد، جابجا می‌کند و عناصر مشترک را در کنار هم قرار می‌دهد.» (اخوت، ۱۳۷۱: ۱۱)

در متن‌های روایی، زمان در پرتو روابط گاه‌شمارانه بین داستان و متن معنا می‌یابد و ویژگی یک روایت در این است که زمان، مؤلفه‌ی اصلی زبان و رخدادهای داستان است. (ریمون کنان، ۱۳۸۷: ۶۲)؛ در بررسی روایت‌شناسانه‌ی یک متن داستانی، مفهوم زمان اهمیت بسیاری دارد و با توجه به روایت موردنظر تجزیه و تحلیل می‌شود.

۱-۱- بیان مسأله

در دانش روایت‌شناسی، نظریه‌های گوناگونی درباره‌ی زمان در روایت مطرح شده است که نقطه‌ی اشتراک همه‌ی آن‌ها، این اصل است که در متن دو نوع زمان وجود دارد؛ زمان تقویمی و زمان روایی. زمان روایی، همان مفهومی است که در نظریه‌های روایت‌شناسانه مطرح شده است و ویژگی‌های گوناگونی برای آن قائل هستند. یکی از این نظریه‌ها، نظریه‌ی زمان در روایت ژرار ژنت، نظریه‌پرداز ساختارگرای فرانسوی است که علاوه بر بررسی گونه‌های مختلف زمان در روایت، به ویژگی‌های زمان نیز می‌پردازد و به طور کامل مناسبات زمانی یک متن روایی را تحلیل می‌کند.

پژوهش حاضر، با هدف ایجاد ارتباط میان نظریه‌ی زمان در روایت ژنت که نظریه‌ای نوین است، با یکی از متون روایی کلاسیک فارسی، به این پرسش پاسخ می‌دهد که آیا متون کلاسیک که نحوه‌ی روایت در آن‌ها بسیار متفاوت از شگردهای روایی نوین است، قابلیت بررسی بر اساس نظریات ادبی نوین را دارند؟ و این بررسی به چه صورت خواهد بود؟ به همین منظور حکایتی از بوستان سعدی با عنوان در آزمودن پادشاه یمن حاتم را به آزادمردی (بر اساس نسخه‌ی غلام‌حسین یوسفی) انتخاب شده است که با روش تحلیلی - توصیفی، با نظریه‌ی زمان در روایت ژنت که یکی از کامل‌ترین نظریات در این حوزه است، تطبیق داده شود.

اهمیت موضوع پژوهش حاضر در آن است که نشان می‌دهد می‌توان متون کلاسیک فارسی را نیز از رهگذر نظریات گوناگون نوین مطالعه و بررسی کرد و با آن‌ها تطبیق داد؛ علاوه بر این، این بررسی و تطبیق، موجب کشف نکات و جزئیات جدیدی از متون کلاسیک فارسی می‌شود که فهم این آثار را برای مخاطبان و محققان ادبی بیشتر از پیش می‌کند.

۱-۲- پیشینه پژوهش

در حوزه‌ی روایت‌شناسی، نظریه‌ی روایت ژنت و حتی به طور خاص نظریه‌ی زمان در روایت وی و تطبیق آن‌ها با آثار ادبی فارسی، پژوهش‌های زیادی انجام شده است. در ادامه تنها به تعدادی از آن‌ها که به طور خاص نظریه‌ی زمان در روایت ژنت را در آثار سعدی بررسی کرده‌اند، اشاره می‌شود:

* عرب یوسف آبادی (۱۳۹۴) «بررسی تقابل زمان رویی و زمان متن در حکایت‌های گلستان سعدی».

این پژوهش، با هدف کشف تمایز میان زمان متن و زمان تقویمی در روایت‌های گلستان، از نظریه‌ی زمان در روایت ژنت استفاده کرده و چنین نتیجه می‌گیرد که بخش‌هایی از گلستان انحراف از سیر خطی زمان دارد و آمارهایی را در خصوص مؤلفه‌های گوناگون این نظریه در گلستان ارائه می‌دهد.

* وحدانی‌فر و همکاران (۱۳۹۵) «بررسی سرعت روایت در حکایت‌های گلستان بر اساس نظریه‌ی ژنت»

این پژوهش به طور خاص به مسأله‌ی سرعت روایت‌های گلستان پرداخته است تا نشان دهد که در این اثر، رویدادها و کنش‌ها در طول چه مدت زمانی رخ می‌دهند؟ به همین منظور حکایات گلستان را از منظر عوامل کاهش‌دهنده و افزایش‌دهی سرعت روایی و مؤلفه‌های حذف و گزینش، بسامد، زمان‌پریشی، توصیف و... بررسی کرده است. نتایج حاکی از آن است که سرعت روایت حکایات کند است و سعدی از عوامل کاهنده‌ی سرعت، حداکثر استفاده را کرده است.

* اسداللهی و شاه‌محمدی (۱۳۹۶) «بررسی چند حکایت از گلستان بر اساس نظریه‌ی زمانی ژنت»

هدف این پژوهش ارزیابی نظریه‌ی زمان ژنت در تعامل با حکایات گلستان ذکر شده است و چنین نتیجه می‌گیرد که سعدی در گلستان مقوله‌های جدیدی از نظر زمانی به کار برده که کامل‌تر از نظریه‌ی یادشده هستند؛ مانند روایت مادر، روایت خرد، رخداد درون‌روایی و برون‌روایی، دنیای راوی، پسماند روایی و... .

* ناظری قوجق (۱۴۰۲) «بررسی زمان روایت در حکایت‌های بوستان سعدی بر اساس نظریه ژنت»

این پژوهش با هدف بررسی چگونگی زمان وقوع رخدادها در حکایات بوستان و کشف مؤلفه‌های مورد استفاده‌ی سعدی در زمان‌مندی روایات انجام شده است. نتایج آن نشان می‌دهند که در بیشتر موارد، ترتیب زمانی رعایت شده، سرعت روایات کند است و وقایعی که یک بار رخ داده‌اند، تنها یک بار روایت شده‌اند.

با توجه به موارد ذکر شده که به موضوع پژوهش حاضر شباهت دارند، تفاوت آن‌ها در اهداف و نتایج، با پژوهش حاضر مشخص می‌شود. این پژوهش در پی چگونگی زمان‌مندی رخدادهای حکایت موردنظر و کشف مؤلفه‌های زمانی آن‌ها نیست. با وجود آن که به این موارد هم پاسخ می‌دهد، اما در

درجه‌ی اول در پی اثبات تطبیق حکایتی کهن با نظریه‌ای نوین است. نظریه‌ای که به منظور بررسی روایت‌های جدید و منطبق با آن‌ها نوشته شده است و در ظاهر امکان تطبیق با روایات کهن - که مختصات بسیار متفاوتی دارند - را ندارد.

۳-۱- روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی می‌باشد و روش آن تحلیلی-توصیفی است. جمع‌آوری اطلاعات به روش کتاب‌خانه‌ای صورت گرفته و از منابع متنوعی برای کشف و درک مفهوم زمان در نظریه‌ی ژنت استفاده شده است.

۲- مبانی نظری

ژرار ژنت (۱۹۳۰م)، منتقد ساختارگرای فرانسوی، مسائلی مربوط به روایت مطرح کرده است که تا کنون کامل‌ترین پژوهش در این زمینه به حساب می‌آید. تمرکز روایت‌شناسی ژنت بر چگونه نگریستن به متون است و تصویر جامعی از امکانات ترکیبی نامحدود حالت‌هایی که روایت ارائه می‌کند، به دست می‌دهد. (برتنس، ۱۳۸۴: ۱۰۴)

۱-۲- انواع زمان روایت

در دیدگاه‌های نظریه‌پردازان روایت، به مفهوم زمان توجه زیادی شده است؛ چرا که «یکی از کارکردهای روایت، ابداع طرح‌واره‌ای زمانی است بر حسب یک طرح‌واره‌ی زمانی دیگر». (مکوئیلان، ۱۳۸۵: ۱۴۲)؛ و یکی از کارکردهای روایت‌شناسی هم توصیف و تحلیل فاصله‌ی زمانی میان کنش روایت و رویدادهاست. زمان روایی یا خیالی با زمان تقویمی یکسان نیست و بین خط زمانی داستان و خط زمانی روایت، همواره تفاوت‌هایی وجود دارد. انطباق این دو زمان در متون داستانی تا حدودی امکان‌پذیر نیست و رابطه‌ی آن‌ها گاهی قراردادی و غیرواقعی است. راوی داستان با ارتباطی که بین این دو زمان ایجاد می‌کند، میان جهان واقعی و جهان داستان و ادراک خواننده ارتباط برقرار می‌کند. ژنت مفهوم زمان را به سه نوع تقسیم می‌کند که عبارت‌اند از: زمان تقویمی، زمان حسی - عاطفی و زمان کل روایت از ابتدا تا انتها.

۱-۲-۱- زمان تقویمی

زمان تقویمی، همان واحدهای ساعت‌شمار است که بر اثر طلوع و غروب خورشید و گردش فصول به وجود می‌آید و قابل اندازه‌گیری است. زمان تقویمی بستر همه‌ی حوادثی است که پیاپی، متناسب با لحظه‌ها و زنجیروار شکل می‌گیرند. (مندنی‌پور، ۱۳۸۳: ۱۱۴)؛ زمان تقویمی درون داستان، حقیقت ندارد و ابزاری است برای نشان دادن واقعیت داستانی. نویسنده با انتخاب برشی از زمان تقویمی برای روایت

داستان خود، تمام رخدادها و حوادث از ابتدا تا انتهای آن برش زمانی را روایت نمی‌کند. او دست به گزینش می‌زند و تنها تعدادی از رخدادها را در بستر روایت، ارائه می‌کند. (احمدی، ۱۳۸۴: ۲۷۴)

۲-۱-۲- زمان حسی- عاطفی

زمان حسی- عاطفی، همان زمان تقویمی است که با توجه به سختی‌ها و آسانی‌ها یا غم‌ها و شادی‌های همراه با آن، کوتاه‌تر یا طولانی‌تر از مقدار حقیقی احساس می‌شود. زمان حسی و عاطفی با حالات روانی انسان پیش می‌رود؛ برای مثال وقتی خواهان گذشت سریع آن هستیم و حال روحی مناسبی نداریم یا منتظریم و... زمان با لجاجت، به کندی جلو می‌رود و طی می‌شود. یا در مقابل وقتی از لحظاتی لذت می‌بریم و شاد هستیم زمان به تندی سپری می‌شود. (میرصادقی، ۱۳۸۷: ۳۳۸)؛ این نوع زمان، بیشتر در روایت‌های ذهنی شخصیت‌ها نمود پیدا می‌کند و خود دو نوع دارد با نام‌های زمان روان‌شناسانه و زمان تک‌گویی درونی.

زمان روان‌شناسانه درواقع همان زمان تقویمی است که در ذهن شخصیت‌ها، متأثر از ادراکات و عواطف آن‌ها، بلندتر یا کوتاه‌تر احساس می‌شود و زمان تک‌گویی درونی، زمان خود‌گویه‌هاست که باز هم در ذهن شخصیت‌ها شکل می‌گیرد. این تک‌گویی‌های درونی اگر قرار بود به واقعیت بدل شود، در زمان تقویمی، زمان زیادی را به خود اختصاص می‌داد؛ اما از ذهن شخصیت‌ها به سرعت عبور می‌کند. (صهبا، ۱۳۸۷: ۹۹)

۲-۲- ویژگی‌های زمان روایت

زمان در روایت‌شناسی ژنت، ویژگی‌هایی دارد که با توجه به آن‌ها بررسی می‌شود و به سه دسته تقسیم می‌شوند که عبارت‌اند از: طول زمان روایت یا تدام، ترتیب زمان روایت یا نظم و تناوب زمان یا بسامد.

۲-۲-۱- طول زمان روایت (تداوم): در این ویژگی زمانی، رابطه‌ی بین مقدار زمان واقعی با مقدار زمان روایت بررسی می‌شود که این رابطه، به سه شکل می‌تواند در داستان وجود داشته باشد و سه شتاب گوناگون را هم برای روایت به وجود می‌آورد:

۲-۲-۱-۱- زمان روایت یک رخداد با زمان واقعی آن برابر است که در این صورت رابطه، همسانی و برابری است و شتاب متن ثابت و در حالت معیار قرار دارد.

۲-۲-۱-۲- زمان روایت از زمان واقعی کمتر و کوتاه‌تر است که در این حال، رابطه، فشردگی زمانی نام دارد و شتاب متن افزایش پیدا می‌کند که به اصطلاح به آن شتاب مثبت می‌گویند. (برتنس، ۱۳۸۴: ۷۳)؛ به عقیده‌ی تودوروف، فشردگی زمانی حالتی است که طی آن، زمان داستان قرینه و نشانه‌ای در زمان سخن نداشته باشد و این به معنای کنار گذاشتن یا حذف کامل یک دوره‌ی زمانی از روایت است.

(تودوروف، ۱۳۸۲: ۶۰)؛ فشرده‌ی زمان، در نهایت منجر به ایجاد رخنه‌های زمانی در روایت می‌شود و با سه روش اتفاق می‌افتد:

روش اول، حذف یا ایجاد رخنه‌های زمانی با تمهیدات آشکار است که طی آن نویسنده، مخاطبان را از حذفی که انجام داده آگاه می‌کند و با بیان جملاتی این حذف را اعلام می‌کند. روش دوم، حذف یا ایجاد رخنه‌های زمانی با تمهیدات پنهان نام دارد که در این حالت، مخاطب به طور مستقیم و آشکارا از حذف آگاه نمی‌شود و نویسنده با جملاتی، توجه مخاطب را از رخنه‌ی زمانی ایجاد شده منحرف می‌کند. روش سوم، حذف یا رخنه‌های زمانی بدون تمهید است که نویسنده برشی از زمان را به طور کامل حذف می‌کند و هیچ سخنی درباره‌ی آن برهه‌ی حذف شده نمی‌زند و هیچ تمهیدی هم وجود ندارد. (لوتنه، ۱۳۸۸: ۷۹)

۳-۲-۱- زمان روایت از زمان واقعی یک واقعه، طولانی‌تر است که رابطه‌ی بین آن‌ها گسترش زمانی نامیده می‌شود. در این حالت شتاب متن کاهش پیدا می‌کند و به آن شتاب منفی می‌گویند. (برتس، ۱۳۸۴: ۷۳)؛ این حالت وقتی اتفاق می‌افتد که نویسنده شرح وقایع یا توصیف‌هایی طولانی ارائه می‌دهد که توضیح جزئیات، موجب عقب ماندن از زمان واقعی می‌شود و از سرعت روایت کاسته می‌شود.

۲-۲-۲- ترتیب زمان روایت (نظم): این ویژگی به بررسی توالی رویدادهای داستان و آرایش و نظم آن‌ها بر اساس پیرنگی ویژه می‌پردازد. ژنت تمامی عدم توازن‌ها و ناهماهنگی‌های ترتیب زمانی را به طور کلی، زمان‌پریشی می‌نامد. (قاسمی‌پور، ۱۳۸۷: ۱۳۱)؛ زمان‌پریشی درواقع ارتباط ناهماهنگ میان زمان روایت با زمان واقعی است که ترتیب تقویمی زمان را به دو صورت گذشته‌نگری یا آینده‌نگری به هم می‌زند. طی این اتفاق، روایت از حالت خطی خود خارج می‌شود؛ یا به گذشته می‌رود و رویدادی از آن ارائه می‌دهد یا به آینده می‌رود و از زمان پیشی می‌گیرد. به عقیده‌ی ژنت «هرگونه دگرگونی در نظم خطی زمان روایت، در داستان تعلیق ایجاد می‌کند و موجب جذاب‌تر و پرکشش‌تر شدن روایت می‌شود.» (به نقل از اردلانی، ۱۳۸۷: ۱۷)

۲-۲-۲- گذشته‌نگری؛ در این حالت از زمان‌پریشی، نویسنده ابتدا رویدادهای متأخر را روایت می‌کند و سپس به شرح رویدادی که پیش‌تر اتفاق افتاده بود می‌پردازد. درواقع نویسنده به خاطرات شخصیت‌ها می‌رود و از گذشته‌ی آن‌ها روایت می‌کند. اگر گذشته‌نگری از محدوده‌ی زمانی روایت فراتر برود و به شرح رخدادی پیش از زمان آغاز داستان بپردازد، گذشته‌نگری بیرونی رخ می‌دهد و اگر این اتفاق در چارچوب زمان روایت باشد، گذشته‌نگری درونی خواهد بود. (مارتین، ۱۳۸۳: ۹۰)

۲-۲-۲-۲- آینده‌نگری؛ در این حالت، نویسنده از ترتیب زمانی رویدادها پیشی می‌گیرد و یا رخدادهای مربوط به آینده را پیش‌بینی می‌کند. نویسنده خط زمان را در هم می‌شکند و چیزهایی را از آینده‌ی شخصیت‌ها، پیش از وقایع مربوط به حال یا گذشته‌ی آن‌ها روایت می‌کند. (صهبا، ۱۳۸۷: ۱۰۷)؛ آینده‌نگری‌ها موجب تعلیق در داستان می‌شوند و ذهن مخاطب را درگیر چگونه اتفاق افتادن وقایع پیش‌بینی شده می‌کنند.

۲-۲-۳- تناوب زمان (بسامد): این ویژگی به روابط بین تعداد دفعاتی که یک رویداد اتفاق می‌افتد و تعداد دفعاتی که آن رویداد روایت می‌شود، می‌پردازد؛ بنابراین منظور از بسامد در مفهوم زمان، تکرار نقل رویدادهاست. تودوروف این رابطه را در سه حالت امکان‌پذیر می‌داند؛ «روایت تک‌محور که یک رخداد واحد، یک بار روایت شود، روایت چند محور که یک رخداد واحد، چند بار روایت می‌شود و مورد آخر، سخن تکرارشونده نام دارد که طی آن رخدادی که چندین بار اتفاق افتاده، تنها یک بار روایت شود.» (۱۳۸۲: ۶)؛ ژنت به این حالت، مورد دیگری هم اضافه کرده که عبارت است از: روایت چندباره‌ی رخدادی که بارها اتفاق افتاده است.

نمودار ۱: ویژگی‌های زمان روایت

۳- تحلیل داده‌ها

بررسی حکایت «در آزمودن پادشاه یمن حاتم را به آزادمردی»

این حکایت از باب دوم بوستان (در احسان) انتخاب شده و در آن، سعدی به عنوان راوی دانای کل، از رادمردی حاتم طایی روایت می‌کند. طی این حکایت، پادشاهی در یمن حکمرانی می‌کرد که بسیار بخشنده و کریم بود. از قضا حاتم طایی نیز در زمان او زندگی می‌کرد و سخن گفتن از بخشنده‌گی‌های حاتم، حاکم را که تلاش می‌کرد سرآمد کریمان باشد، خشمگین و آزرده می‌ساخت. وقتی در جشنی، یکی از مهمانان ذکر خیر حاتم را گفت، حاکم از شدت خشم تاب نیاورد و گماشته‌ای را برای آوردن سر حاتم فرستاد. این گماشته پس از رویارویی با حاتم، چنان شیفته‌ی منش و کردار وی می‌شود که بدون رساندن کوچک‌ترین گزند به او، نزد حاکم برمی‌گردد و به آزادمردی حاتم گواهی می‌دهد.

۱-۳- ویژگی‌های زمان روایت

همان‌طور که پیش‌تر هم گفته شد، ژنت برای عنصر زمان در یک روایت، ویژگی‌هایی تعریف کرده است که هر یک از این ویژگی‌ها خود زیرمجموعه‌هایی دارند که بررسی آن‌ها، به درک پیرنگ روایت و دستیابی به بافت و چارچوب داستان کمک می‌کند. در ادامه، جزئیات ویژگی‌های زمان در حکایت مورد نظر بررسی و تحلیل می‌شوند.

۱-۱-۳- تداوم

تداوم یا طول زمان روایت، به سه شکل می‌تواند در داستان وجود داشته باشد که در این حکایت از بوستان، دو مورد همسانی و فشردگی زمان دیده می‌شوند و در هیچ جای روایت، نویسنده از گسترش زمانی بهره نبرده و توصیفات اضافی و توضیحاتی که از جانب راوی بیان شود، در حکایت وجود ندارند، به همین دلیل می‌توان گفت روند زمانی داستان، در هیچ قسمت آن منفی نیست. این روند یا مثبت است یا مطابق معیار زمان طی می‌شود.

۱-۱-۳- همسانی زمان:

همسانی در یک داستان وقتی اتفاق می‌افتد که زمان روایت یک رخداد با زمان واقعی آن همسان و برابر باشد. در این حالت، زمان روایت و زمان سخن دوش به دوش هم حرکت می‌کنند، به این معنی که تدام روایت و تدام سخن همسان میشوند. (قاسمی پور، ۱۳۸۷: ۱۳۸)؛ مخاطب بدون واسطه با دنیای روایت برخورد می‌کند و با دیدگان خویش می‌بیند که شخصیت‌ها چه عملی را انجام می‌دهند و چه می‌شنوند و چه می‌گویند. (ایرانی، ۱۳۶۴: ۸۲)

این حالت بیشتر در گفت‌وگوها رخ می‌دهد، چرا که به همان مقدار روایت شده، در واقعیت هم زمان می‌برد تا گفت‌وگوها بیان شوند. «در دیالوگ‌ها، میان متن و زمان داستان تعادل زمانی برقرار می‌شود. در این موضع، آینه‌ای که راوی برای بازتاب رخدادها، داستانی، مقابل روایت خود می‌گیرد، آینه‌ای تخت و معمولی است و فاصله‌ی راوی و خواننده‌ی متن نسبت به آینه تقریباً یکسان است.» (امامی و مهدی‌زاده فرد، ۱۳۸۷: ۱۴۶)؛ در این حکایت، در گفت‌وگوی میان گماشته‌ی حاکم و حاتم طایی همسانی زمانی وجود دارد و با این بیت آغاز می‌شود:

بگفتا نیارم شد اینجا مقیم که در پیش دارم مهمی عظیم

(سعدی، ۱۳۵۹: ۷۱)

این گفت‌وگو ادامه دارد تا جایی که حاتم، فداکارانه به این فرد می‌گوید، دستور حاکم را انجام دهد. پس از آن، سه بیت از زبان راوی بیان می‌شود که در آن هم همسانی زمانی وجود دارد و همان لحظات را بدون کم‌وکاست شرح می‌دهد. معمولاً توصیف‌ها موجب گسترش زمانی می‌شوند، چرا که زمان می‌ایستد تا راوی جزئیات رخدادها را توصیف کند و سرعت متن کاهش پیدا می‌کند. در این قسمت، اما توصیف‌های سعدی بسیار خلاصه و بدون جزئیات است و او تنها همان لحظه را بدون کم‌وکاست شرح می‌دهد:

چو حاتم به آزادگی سر نهاد جوان را برآمد خروش از نهاد

به خاک اندر افتاد و بر پای جست گهش خاک بوسید و گه پای و دست

بینداخت شمشیر و ترکش نهاد چو بیچارگان دست بر کش نهاد
(همان: ۷۲)

پس از این سه بیت، گماشته بار دیگر خطاب به حاتم سخنی می‌گوید که همسانی زمانی است و در
یک بیت بیان می‌شود:

که من گر گلی بر وجودت زنم به نزدیک مردان نه مردم، زنم

(همان: ۷۲)

قسمت دیگری از حکایت که در آن همسانی زمانی دیده می‌شود، وقتی است که این گماشته به نزد
حاکم برمی‌گردد و هرآنچه از حاتم دیده بود را بیان می‌کند که زمان طی شده برای گفت‌وگوی بین
گماشته و حاکم با زمان واقعی آن برابری می‌کند:

بگفتا بیا تا چه داری خبر؟ چرا سر نبستی به فتراک بر؟

مگر بر تو نام آوری حمله کرد؟ نیاوردی از ضعف تاب نبرد؟

جوانمرد شاطر زمین بوسه داد ملک را ثنا گفت و تمکین نهاد

که دریافتم حاتم نامجوی هنرمند و خوش‌منظر و خوب‌روی

جوانمرد و صاحب‌خرد دیدمش به مردانگی فوق‌خود دیدمش

مرا بار لطفش دو تا کرد پشت به شمشیر احسان و فضلم بکشت
(همان: ۷۲)

شاید بتوان روایت بررسی‌شده را روایتی گفت‌وگومحور تلقی کرد، چرا که ابیات زیادی از آن به
گفت‌وگو اختصاص یافته است. گفت‌وگوهای آن هم به صورت تقابلی و گفت‌وشنود است و تنها یک
شخصیت سخن نمی‌گوید. در این نوع حکایات، همسانی زمانی بسامد زیادی دارد و تمامی گفت‌وگوها
معمولاً برابر با زمان واقعی داستان هستند و اتفاق می‌افتند. چنان که در این حکایت هم، طول زمان روایت
در تمامی قسمت‌های مربوط به گفت‌وگو، با زمان داستان برابر است.

۲-۱-۱-۳- فشرده‌گی زمان:

در این حالت، زمان روایت یک رخداد از زمان واقعی آن کمتر و کوتاه‌تر است. فشرده‌گی زمان یا حذف، موجب شکاف در توالی داستان می‌شود و به اعتقاد توماس اسپسر این نوع حذف، نشانه‌ای قوی از ابزار بیان است. (به نقل از استم و بورگواين، ۱۳۷۷: ۱۶۷)؛ این ابزار به نویسنده این امکان را می‌دهد که رخدادهای کم‌اهمیت را بیان نکند و دوره‌های زمانی خاصی را به طور کامل کنار بگذارد. درواقع فشرده‌گی زمانی، «حالتی از روایت است که در آن، توالی رویدادها بر مبنای گزارشی متراکم و فشرده بیان می‌شوند.» (Allan Powell, 1990: 38)

در این حکایت، بیش از هرچیزی فشرده‌گی زمانی دیده می‌شود و راوی، سعی بر این دارد که روایت را با سرعتی بیش از سرعت واقعی طی شدن زمان وقایع، ارائه بدهد. وقتی حاکم جشنی برپا می‌کند، از چگونگی برپایی آن و زمانی که طی می‌شود تا این جشن شکل بگیرد و مهمانان بیایند و... چیزی روایت نمی‌شود و خبر برپایی این جشن تنها به یک بیت خلاصه می‌شود:

شنیدم که جشنی ملوکانه ساخت چو چنگ اندر آن بزم خلقی نواخت

(سعدی، ۱۳۵۹: ۷۱)

در طول این جشن هم از گذر زمان خبری نیست و تنها یک برش زمانی بسیار کوتاه از آن روایت می‌شود که فردی از حاتم طایی سخن می‌گوید و او را ستایش می‌کند و همین امر، خشم و حسد حاکم را برمی‌انگیزد. پس از آن دیگر خبری از وقایع آن جشن نیست و با یک پرش زمانی روایت به جایی می‌رسد که فردی از طرف حاکم برای یافتن حاتم و کشتن او راهی می‌شود:

بلا جوی راه بنی طی گرفت به کشتن جوانمرد را پی گرفت

(همان: ۷۱)

پس از این بیت هم باز پرش زمانی وجود دارد و این گماشته، ناگهان سر از منزل حاتم در می‌آورد و وی به استقبالش می‌آید:

جوانی به ره پیشباز آمدش کز او بوی انسی فراز آمدش

(همان: ۷۱)

پس از این سعدی در بیتی همه‌ی کرم‌ها و مهمان‌نوازی‌های حاتم در حق این فرد را در یک بیت خلاصه می‌کند. بدون آنکه از جزئیات آن‌ها چیزی بگوید و به مخاطب بفهماند که حاتم با چه رفتارهایی دل این گماشته را به دست آورد، تنها به گفتن این صفات بسنده می‌کند:

کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود بد اندیش را دل به نیکی ربود

(همان: ۷۱)

جای دیگری که فشردگی زمان در این حکایت دیده می‌شود، صرف نظر کردن از روایت شبی است که مأمور حاکم نزد حاتم ماند و ناگهان با بیتی که نشان‌دهنده‌ی گذر زمان است، خبر از سحر و هنگام رفتن آن گماشته می‌دهد:

نهادش سحر بوسه بر دست و پای که نزدیک ما چند روزی پای

(همان: ۷۱)

در انتهای حکایت هم باز فشردگی زمان دیده می‌شود و آن مربوط به وقتی است که مأمور حاکم، از نزد حاتم برمی‌گردد و این زمان، در داستان روایت نمی‌شود. خداحافظی با حاتم و رفتن او به سمت یمن تنها در یک بیت اتفاق می‌افتد:

دو چشمش ببوسید و در بر گرفت وز آن جا طریق یمن بر گرفت

(همان: ۷۲)

زمانی که باید طی شود تا این گماشته به دربار حاکم برسد روایت نمی‌شود و با پرشی، ناگهان این فرد در مقابل حاکم قرار می‌گیرد و این بیت، دقیقاً پس از بیت شاهد مثال قبل، بیان شده است:

ملک در میان دو ابروی مرد بدانست حالی که کاری نکرد

(همان: ۷۲)

این گماشته، درواقع، رفتارهای حاتم و تمامی رخدادها را با جزئیات برای حاکم تعریف می‌کند که حاکم به شخصیت آن مرد کریم و جوانمرد پی می‌برد و در نهایت او را ستایش می‌کند؛ اما در روایت، این تعریف‌ها وجود ندارند و تنها در یک بیت خلاصه می‌شوند:

بگفت آن چه دید از کرم‌های وی شهنشه ثنا گفت بر آل طی

(همان: ۷۲)

تمام حذف‌های صورت گرفته در این حکایت، به روش حذف یا ایجاد رخنه بدون تمهید هستند که نویسنده به طور کامل، از قسمت‌هایی از زمان عبور کرده و از آن‌ها هیچ توضیح و سخنی نیاورده است. درواقع فشردگی زمان در این حکایت، علاوه بر سرعت بالای روایت و توصیفات بدون جزئیات، بیشتر بر عهده‌ی حذف‌ها و سپیدخوانی‌های آن است. سعدی بسیاری از زمان‌ها و به دنبال آن، جزئیات و وقایع را حذف کرده و توضیحی درباره‌ی آن‌ها ارائه نداده است؛ برای مثال دوره‌ی زمانی‌ای که طی می‌شود تا گماشته به نزد حاتم برسد و احوالات حاکم در همین دوره یا مدت زمان بازگشت گماشته به نزد حاکم و بسیاری از جزئیات دیگر، بدون آن که خللی به کلیت روایت وارد شود.

حکایت مورد نظر از بوستان، از لحاظ طول زمان روایت، در کلیت امر با فشردگی زمانی و با شتابی بسیار مثبت روایت می‌شود. باب‌های بوستان سعدی پر از حکایت‌های کوتاه و بلند است و وی نه مجالی

برای قصه‌پردازی داشته و نه هدف او از ساختن این حکایات، قصه‌سازی بوده است. او از ظرف حکایت برای تعلیم و انتقال عقاید خویش بهره برده و برای این منظور، به فشرده‌نویسی نیاز دارد که تعالیم بیشتری را در قالب حکایات عرضه کند. این دلیل، به علاوه‌ی خاصیت ذاتی حکایت که معمولاً کوتاه، فشرده و خلاصه است و حاوی نکته‌های تعلیمی است، حکایات بوستان سعدی را نیز با فشرده‌گی زمانی در روایت همراه کرده است.

سعدی از توضیحات اضافی، توصیفات با جزئیات، شخصیت‌پردازی‌ها، شرح وقایع و رخدادها و ... که از ویژگی‌های داستان و روایت هستند، پرهیز کرده و تنها به شرح اصل داستان، بدون جزئیات، با پرش‌های زمانی و با سرعت بالا پرداخته است. بدیهی است که در چنین روایتی، زمان سخن بسیار کوتاه‌تر از زمان داستان است و دامنه‌ی زمانی خوانش رخدادها، کوتاه‌تر از زمان تقویمی و گاه‌شمارانه‌ی آن‌هاست.

۲-۱-۳- نظم

درباره‌ی نظم و ترتیب زمانی رویدادها، این نکته مطرح است که آیا بازنمایی روایت پیرو توالی طبیعی رویدادهاست؟ اگر این گونه باشد، نظم گاه‌شمارانه بر داستان حاکم است. حکایت موردنظر از بوستان سعدی، به‌طور کلی از لحاظ نظم زمانی و چینش وقایع، روایتی خطی دارد که بر اساس نظم گاه‌شمارانه است. راوی از نقطه‌ی آغاز داستان شروع به روایت کرده و با نظم منطقی، وقایع را بیان می‌کند تا به نقطه‌ی انتهای داستان برسد. در این میان در چند مورد، نگاه به گذشته یا آینده هم وجود دارد که البته نوع روایت را از حالت خطی خارج نمی‌کند و تنها نگاهی است به گذشته یا آینده که در سیر اصلی داستان اتفاق می‌افتد.

۱-۲-۱- گذشته‌نگری

در این حالت از زمان‌پریشی، رخدادهایی هستند که در اصل زودتر اتفاق افتاده‌اند، ولی در متن، دیرتر از زمان منطقی خود و به صورت بازگشت به گذشته روایت می‌شوند و ظاهراً برای پر کردن شکاف‌های روایت طرح‌ریزی شده‌اند. (تولان، ۱۳۸۳: ۸۵)

در آغاز حکایت، راوی خارج از داستان حضور دارد و آن گونه که خود می‌گوید، قرار است حکایتی را که قبلاً شخصی برای او تعریف کرده، بازگو کند. در این صورت، زمان نقطه‌ی آغاز این حکایت، زمان روایت کردن راوی است و وقتی او شروع به تعریف حکایت مدنظر خود می‌کند، زمان تغییر می‌کند و به گذشته می‌رود:

ندانم که گفت است حکایت به من که بوده‌ست فرماندهی در یمن

(سعدی، ۱۳۵۹: ۷۱)

مصراع اول، زمان حال روایت است و با توجه به آن، کل حکایت بازگو شده از مصراع دوم تا پایان، گذشته‌نگری است. در طول این حکایت هم، دو بار گذشته‌نگری اتفاق می‌افتد که هر دوی آن‌ها از نوع درونی هستند. به این صورت که پیش‌تر در طول حکایت، اتفاق افتاده بودند و در جایی، دوباره به آن‌ها رجوع شده است. «اگر گذشته‌نگری درباره‌ی شخصیت‌ها، رویدادها یا خط سیر داستان در حال نقل شدن باشد، گذشته‌نگری درونی است. عقب‌روی گذشته‌نگری‌های درون داستانی، بازگشت به گذشته‌ی متن داستانی است.» (Toolan, 2001: 43)

مورد اول، وقتی است که گماشته‌ی حاکم نزد حاتم طایی است و فرمان حاکم را برای او بازگو می‌کند:

سرش پادشاه یمن خواسته‌ست ندانم چه کین در میان خواسته‌ست

(همان: ۷۲)

طی این سخن گذشته‌نگری اتفاق می‌افتد و گماشته، از دستوری که حاکم در گذشته به او داده بود، یاد می‌کند. مورد دوم، زمانی است که همین گماشته به نزد حاکم برمی‌گردد و اتفاقی که افتاده بود را روایت می‌کند:

که دریافتم حاتم نامجوی	هنرمند و خوش‌منظر و خوبروی
جوانمرد و صاحب‌خرد دیدمش	به مردانگی فوق خود دیدمش
مرا بار لطفش دو تا کرد پشت	به شمشیر احسان و فضلم بکشت
بگفت آن چه دید از کرم‌های وی	شهنشه ثنا گفت بر آل طی

(همان: ۷۲)

این اتفاق در طی حکایت و در جای خودش بیان شده بود و مخاطب این جوانمردی حاتم را از رفتار او دریافت کرده بود و در این قسمت، بار دیگر، به آن پرداخته می‌شود و این بار، راوی آن، گماشته‌ی حاکم است که دیده‌های خود را برای وی بازگو می‌کند.

۲-۱-۳- آینده‌نگری:

در آینده‌نگری همان‌طور که ذکر شد، قسمتی از آینده‌ی حکایت بیان می‌شود که در حالت معمول، اتفاق افتاده است و راوی، آن را پیش از اتفاقات دیگر روایت می‌کند و زمان منطقی و خطی را می‌شکند؛ ولی در حالتی دیگر، اتفاقی که مربوط به آینده است، رخ نداده و صرفاً در اندیشه‌ی شخصیت‌ها یا راوی ترسیم می‌شود و بیشتر پیش‌بینی آینده است. در این حکایت هم آینده‌نگری از نوع دوم رخ داده است:

حاکم یمن، در جشنی که ذکر حاتم طایی و جوانمردی‌های او می‌شود، با خود درباره‌ی آینده می‌اندیشد که با وجود حاتم، نام او ماندگار نخواهد شد و کسی در آینده از نیکی‌های وی سخن نخواهد گفت:

که تا هست حاتم در ایام من
نخواهد به نیکی شدن نام من

(همان: ۷۱)

در قسمتی دیگر از حکایت نیز بار دیگر به همین شکل آینده‌نگری به وجود می‌آید و آن وقتی است که گماشته‌ی حاکم به حاتم می‌گوید که برای کشتن او فرمان یافته است. در این زمان، حاتم طایی آینده‌ای را که در اثر سرپیچی از فرمان حاکم در انتظار گماشته‌ی وی خواهد بود ترسیم می‌کند:

نباید که چون صبح گردد سفید
گزندت رسد یا شوی ناامید

(همان: ۷۲)

به طور کلی درباره‌ی نظم و زمان‌پریشی در روایت بوستان سعدی می‌توان گفت که به دلیل ساختار ساده‌ی روایت در این حکایت و به‌طور کلی در حکایات بوستان، بازنمایی‌های روایی معمولاً بر اساس توالی گاه‌شمارانه و طبیعی رویدادهاست و قسمت‌هایی از حکایت که در آن زمان‌پریشی دیده شود، بسیار اندک است که نام برخی از آن‌ها را حتی نمی‌توان زمان‌پریشی نامید. صرفاً یک یادآوری از گذشته یا یک پیش‌بینی کوچک از آینده هستند و خط زمانی داستان را برهم نمی‌زنند.

۳-۱-۳- بسامد

پیوندهای مبتنی بر بسامد که «روابط بین ظرفیت‌های داستان برای تکرار و ظرفیت‌های روایت برای تکرار است.» (Genette, 1980: 35)؛ در حکایت بررسی شده، از میان چهار حالتی که ژنت برای آن در نظر گرفته است، تنها دو مورد دیده می‌شود. این دو مورد شامل حالت‌های روایت چندباره‌ی رخدادی که چندبار اتفاق افتاده است و روایت چندباره‌ی رخدادی واحد هستند که حالت دوم، تنها در یک مورد وجود دارد و در انتهای این بخش به آن اشاره می‌شود.

راوی حکایت از رخدادهایی که چند بار تکرار شده‌اند، چندبار هم سخن گفته و مدام آن‌ها را تکرار کرده است؛ برای مثال بخشندگی و کرم پادشاه که بارها تکرار شده و از خصایص اوست، دو بار در داستان روایت شده است:

توان گفت او را سحاب کرم
که دستش چو باران فشانند درم
ز نام‌آوران گوی دولت ربود
که در گنج‌بخشی نظیرش نبود

(همان: ۷۱)

رخداد دیگری که چندین بار تکرار شده، حسادت و خشم حاکم نسبت به حاتم است که سابقه داشته و راوی هم این موضوع را چند بار روایت کرده است:

کسی نام حاتم نبردی برش	که سودا نرفتی از او بر سرش
که چند از مقالات آن بادسنج	که نه ملک دارد، نه فرمان، نه گنج

(همان: ۷۱)

حسد مرد را بر سر کینه داشت	یکی را به خون خوردنش برگماشت
----------------------------	------------------------------

(همان: ۷۱)

مورد دیگر هم بخشندگی و جوانمردی حاتم طایی است که بارها اتفاق افتاده و اصلاً به این صفات زبانزد است و در حکایت هم چندین بار روایت شده است:

در این بوم حاتم شناسی مگر	که فرخنده رای است و نیکو سیر
---------------------------	------------------------------

(همان: ۷۲)

در ذکر حاتم کسی باز کرد	دگر کس ثنا گفتن آغاز کرد
-------------------------	--------------------------

(همان: ۷۱)

جوانی که از طرف حاکم مأمور کشتن حاتم شده بود، وقتی به یمن می‌رسد، حاتم با مهربانی و کرم خود از او استقبال و پذیرایی می‌کند:

کرم کرد و غم خورد و پوزش نمود	بد اندیش را دل به نیکی ببرد
-------------------------------	-----------------------------

(همان: ۷۱)

وقتی حاتم حاضر می‌شود جان خود را به دست گماشته‌ی حاکم بسپارد تا مبادا او گزند بیابد، بار دیگر این جوانمردی روایت می‌شود:

چو حاتم به آزادگی سر نهاد	جوان را برآمد خروش از نهاد
---------------------------	----------------------------

(همان: ۷۲)

در آخر حکایت هم که گماشته به نزد حاکم برمی‌گردد، از جوانمردی حاتم می‌گوید:	
جوانمرد و صاحب خرد دیدمش	به مردانگی فوق خود دیدمش
مرا بار لطفش دوتا کرد پشت	به شمشیر احساس و فضلم بکشت

(همان: ۷۲)

در حالت دوم بسامد در این حکایت هم همانطور که گفته شد، اتفاقی که یک بار رخ داده است، چند بار روایت می‌شود و آن اتفاق، دستور کشتن حاتم است که حاکم تنها یک بار در جشن، آن را بیان می‌کند و چند بار در طول حکایت به آن اشاره می‌شود:

حسد مرد را بر سر کینه داشت

یکی را به خون خوردنش بر گماشت

(همان: ۷۱)

سرش پادشاه یمن خواسته‌ست

ندانم چه کین در میان خاسته‌ست

(همان: ۷۲)

موارد تکرار شونده درواقع حلقه‌های اصلی داستان هستند که این حکایت بر پایه‌ی آن‌ها ساخته شده است. به خصوص دو مورد بخشندگی حاتم و حسادت حاکم که موضوع اصلی حکایت هستند و کل داستان با این موضوع شکل گرفته است. این تکرارها برای تأکید بر موضوع و نشان دادن اهمیت آن‌هاست که بارها یادآوری می‌شوند. در حکایات کوتاه که امکان پردازش موضوع و شخصیت‌ها وجود ندارد، برای آن که مسأله‌ای برای مخاطب آشکار شود و در ذهن او جای بگیرد، یکی از راه کارها، تکرار آن مسأله و تأکید بر آن است؛ چنان که در این حکایت هم دو موضوع مهم چندین بار تکرار شده‌اند.

۲. نمودار ویژگی‌های زمان روایت در حکایت منتخب بوستان

۴- نتیجه‌گیری

مفهوم زمان که بخش مهمی از نظریه‌ی روایت‌شناسی ژرار ژنت محسوب می‌شود در حکایت منتخب از بوستان سعدی، با عنوان *آزمودن پادشاه یمن حاتم را به آزادمردی*، در حالت‌های گوناگون بررسی شده است. نتایج نشان می‌دهند ویژگی‌هایی که ژنت برای مفهوم زمان در روایت در نظر داشته، در این حکایت دیده می‌شوند و می‌توان این نظریه‌ی نوین را با حکایتی کهن که در ظاهر به دلیل ویژگی‌های متفاوت با روایت‌های جدید امکان تطبیق ندارند، مطابقت داد. حکایت مورد نظر از بوستان سعدی، به عنوان نماینده‌ای از حکایات کهن فارسی، این امکان را اثبات می‌کند و از این طریق می‌توان ارزش‌ها و ظرفیت‌های روایی شگرف حکایات کهن فارسی، به طور خاص حکایات بوستان سعدی را کشف و تحلیل کرد. در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که این حکایت در موارد زیر با نظریه‌ی زمان ژنت مطابقت داشته است:

ویژگی اول که تداوم است و طول زمان روایت را بررسی می‌کند، در این حکایت به دو شکل ظهور پیدا کرده است؛ همسانی زمانی و فشردگی زمانی. همسانی در دو گفت‌وگوی مهم داستان و در یک توصیف صحنه دیده می‌شود و جز آن نمود دیگری ندارد، اما فشردگی زمانی در سرتاسر حکایت دیده می‌شود که موجب افزایش سرعت روایت، شتاب مثبت و تلخیص آن شده و روندی مثبت را برای حکایت رقم زده است. به‌طور کلی هم فشردگی زمانی و ایجاز، یکی از مشخصه‌های اصلی حکایت‌های کلاسیک است؛ بخصوص که هدف از حکایت، تعلیم و آموزش مسأله‌ای باشد. در این حکایت تعلیمی از بوستان هم، سعدی برای آن که اصل مطلب و موضوع تعلیمی خود را بیان کند، حکایت را در فشرده‌ترین حالت و با سریع‌ترین شتاب روایت می‌کند.

ویژگی دوم زمان در این نظریه که نظم یا ترتیب زمان روایت وقایع است، به هر دو صورت گذشته‌نگری و آینده‌نگری در حکایت مورد نظر وجود دارد. سعدی در طول حکایت کوتاه خود، دو بار به گذشته پل می‌زند و هر دو گذشته‌نگری هم از نوع درونی است که پیش‌تر در طول داستان، روایت شده بودند. دو بار هم آینده‌نگری وجود دارد که شخصیت‌ها درباره‌ی آینده‌ای که نیامده و امکان وقوع دارد، حدس و گمان‌هایی می‌زنند و آن را پیش‌بینی می‌کنند. به طور کلی ترتیب زمانی این حکایت، طبق ترتیب گاه‌شمارانه است و روایت خطی پیش می‌رود، گذشته‌نگری‌ها و آینده‌نگری‌های موجود هم خط زمانی روایت را نمی‌شکنند و تنها در حد یادآوری گذشته و پیش‌بینی آینده کاربرد دارند.

ویژگی سوم هم که به بسامد نقل وقایع و تناوب زمانی مربوط است، به دو حالت در حکایت دیده می‌شود که آن عبارت‌اند از روایت چندباره‌ی رخدادی که چندبار اتفاق افتاده است و روایت چندباره‌ی رخدادی واحد. سعدی در این حکایت، بارها از کرم حاتم طایی و بخشندگی حاکم و همچنین حسادت

حاکم نسبت به حاتم سخن گفته که چندین بار هم اتفاق افتاده‌اند و موضوع اصلی و مسأله‌ی شکل‌دهنده‌ی این داستان هستند. در حالت دوم، رخدادی واحد که دستور کشتن حاتم طایی است، چندبار در حکایت نقل شده است. سعدی این موارد را برای تأکید بیشتر و برای آن که مسأله‌ی اصلی حکایت در ذهن مخاطبان وی جای بگیرد چندین بار تکرار کرده است.

سعدی از طریق مفهوم زمان و ویژگی‌های گوناگون آن، پیرنگ حکایت خویش را شکل داده و روایتی با فراز و فرودهای مختلف ساخته است. کشف این جزئیات و تحلیل این حکایت بر اساس نظریه‌ی زمان در روایت ژنت، نشان می‌دهد که حکایت مورد نظر، به راحتی در ظرف این نظریه جای می‌گیرد و از طریق آن قابل بررسی و تحلیل است و این در حالی است که این حکایت و البته حکایات دیگر مشابه آن در ادبیات کلاسیک فارسی، تفاوت‌های بسیاری از نظر سبکی و نوع روایت و جزئیات پیرنگ با آثار روایی معاصر دارند. پژوهش حاضر را می‌توان به کلیه‌ی آثار روایی کلاسیک تعمیم داد و چنین نتیجه گرفت که این آثار همانند آثار مدرن، قابلیت تطبیق با نظریه‌های نوین ادبی را دارا هستند و اتفاقاً همین تطبیق‌هاست که تفاوت‌های این نوع روایت‌ها را با روایت‌های نوین بیشتر آشکار می‌کند و نقاط مثبت یا به طور کلی ویژگی‌های آن‌ها را کشف و بررسی می‌کند.

منابع

- احمدی، بابک، (۱۳۸۴)، «از نشانه‌های تصویری تا متن (به سوی نشانه‌شناسی ارتباط دیداری)»، چاپ پنجم، مرکز: تهران.
- اخوت، احمد، (۱۳۷۱)، «دستور زبان داستان»، فردا: اصفهان.
- اردلانی، شمس‌الحاجیه، (۱۳۸۷)، «عامل زمان در رمان سووشون»، **زبان و ادبیات**، س ۴، ش ۱۰: ۹-۳۵.
- استم، رابرت و بورگواین، (۱۳۷۷)، «فیلتر من، روایت فیلم‌شناسی»، ترجمه‌ی فتاح محمدی، تهران: بنیاد سینمایی فارابی.
- اسداللهی، خدابخش و شاه‌محمدی، فرناز، (۱۳۹۶)، «بررسی چند حکایت از گلستان بر اساس نظریه‌ی زمانی ژنت»، **دو فصلنامه‌ی علوم ادبی**، س ۷، ش ۱۲: ۹-۳۸.
- امامی، نصرالله و مهدی‌زاده فرد، بهروز، (۱۳۸۷)، «روایت و دامنه‌ی زمانی روایت در قصه‌های مثنوی»، **ادب پژوهی**، شماره ۵: ۱۲۹-۱۶۰.
- ایرانی، ناصر، (۱۳۶۴)، «داستان، تعاریف، ابزارها و عناصر»، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- برتنس، هانس، (۱۳۸۴)، «مبانی نظریه‌ی ادبی»، ترجمه‌ی محمدرضا ابوالقاسمی، مرکز: تهران.
- تودوروف، تزوتان، (۱۳۸۲)، «بوطیقای ساختارگرا»، ترجمه‌ی احمد نبوی، چاپ دوم، آگاه: تهران.
- تولان، مایکل جی، (۱۳۸۳)، «درآمدی نقادانه- زبان‌شناختی بر روایت»، ترجمه‌ی ابوالفضل حری، تهران: بنیاد سینمایی فارابی.
- ریمون کنان، شلومیت، (۱۳۸۷)، «روایت داستانی بوطیقای معاصر»، ترجمه‌ی ابوالفضل حری، نیلوفر: تهران.
- سعدی، (۱۳۵۹)، «بوستان»، تصحیح و توضیح غلام‌حسین یوسفی، انتشارات انجمن استادان زبان و ادبیات فارسی: تهران.
- صهبا، فروغ، (۱۳۸۷)، «بررسی زمان در تاریخ بیهقی بر اساس نظریه‌ی زمان در روایت»، **پژوهش‌های ادبی**، س ۵، ش ۲۱: ۸۹-۱۱۲.
- عرب یوسف‌آبادی، فائزه، (۱۳۹۴)، «بررسی تقابل زمان روایی و زمان متن در حکایت‌های گلستان سعدی، **مجله‌ی متن پژوهی ادبی**، س ۱۹، ش ۶۶: ۶۵-۹۰.
- قاسمی‌پور، قدرت، (۱۳۸۷)، «زمان و روایت»، **مجله‌ی نقد ادبی**، س ۱، ش ۱: ۱۲۳-۱۴۴.
- لوته، یاکوب، (۱۳۸۸)، «روایت در سینما و ادبیات»، ترجمه‌ی امید نیک‌فرجام، چاپ دوم، مینوی خرد: تهران.
- مارتین، والاس، (۱۳۸۳)، «نظریه‌های روایت»، ترجمه‌ی محمد شهباء، هرمس: تهران.
- مکوئیلان، مارتین، (۱۳۸۸)، «گزیده‌ی مقالات روایت»، ترجمه‌ی فتاح محمدی، مینوی خرد: تهران.
- مندنی‌پور، شهریار، (۱۳۸۳)، «ارواح شهرزاد (سازدها، شگردها و فرم‌های داستان نو)»، ققنوس: تهران.
- میرصادقی، جمال، (۱۳۸۷)، «راهنمای داستان‌نویسی»، سخن: تهران.
- ناظری قوجق، ماهم، (۱۴۰۲)، «بررسی زمان روایت در حکایت‌های بوستان سعدی بر اساس نظریه‌ی ژنت»، **اولین همایش بین‌المللی ادبیات، زبان‌شناسی و علوم انسانی**، همدان.

— وحدانی‌فر، امید؛ صرفی، محمدرضا و بصیری، محمدصادق، (۱۳۹۵)، «بررسی سرعت روایت در حکایت‌های گلستان سعدی بر اساس نظریه‌ی ژنت»، **مجله‌ی فنون ادبی**، س ۸، ش ۴: ۳۳-۵۰.

- Allan Powell, Mark. (1990). **What is Narrative criticism?** Minneapolis: Fortress Press.
- Genette, Gerard. (1980). **Narrative Discourse**. Trans: Jane E. Lewin. Ithaca: Cornell University Press.
- Toolan, Michael. J. (2001). **Narrative a critical linguistic introduction**. London: Routledg.

References

- Ahmadi, Babak. 2005. *From Visual Signs to Text: Toward a Semiotics of Visual Communication*. 5th ed. Tehran: Markaz.
- Akhovat, Ahmad. 1992. *Grammar of the Story*. Isfahan: Farda.
- Allan Powell, Mark. 1990. *What Is Narrative Criticism?* Minneapolis: Fortress Press.
- Arabi Yusef-Abadi, Fa'ezeh. 2015. "A Study of the Contrast between Narrative Time and Textual Time in the Tales of Saadi's *Gulistan*." *Textual Literary Studies* 19 (66): 65–90.
- Ardalanī, Shams al-Hajjiyeh. 2008. "The Element of Time in the Novel *Savushun*." *Language and Literature* 4 (10): 9–35.
- Asadollahi, Khodabakhsh, and Farnaz Shah-Mohammadi. 2017. "A Study of Some Tales from *Gulistan* Based on Genette's Narrative Time Theory." *Literary Studies Journal* 7 (12): 9–38.
- Bartens, Hans. 2005. *The Basics of Literary Theory*. Translated by Mohammad-Reza Abolghasemi. Tehran: Markaz.
- Emami, Nasrollah, and Behrouz Mahdizadeh-Fard. 2008. "Narrative and the Temporal Scope of Narrative in the Stories of *Masnavi*." *Adabpajouhi* 5: 129–160.
- Genette, Gérard. 1980. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Translated by Jane E. Lewin. Ithaca: Cornell University Press.
- Irani, Naser. 1985. *Story: Definitions, Tools, and Elements*. Tehran: Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults.
- Kenan, Shlomith Rimmon. 2008. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. Translated by Abolfazl Hari. Tehran: Niloufar.
- Lothe, Jakob. 2009. *Narrative in Film and Literature*. Translated by Omid Nikfarjam. 2nd ed. Tehran: Minou-ye Kherad.
- Martin, Wallace. 2004. *Theories of Narrative*. Translated by Mohammad Shahba. Tehran: Hermes.
- Makueilan, Martin. 2009. *Selected Essays on Narrative*. Translated by Fattah Mohammadi. Tehran: Minou-ye Kherad.
- Mir-Sadeghi, Jamal. 2008. *A Guide to Story Writing*. Tehran: Sokhan.
- Naziri-Qujug, Maham. 2023. "A Study of Narrative Time in the Tales of *Bustan* by Saadi Based on Genette's Theory." Presented at the 1st International Conference on Literature, Linguistics, and Humanities, Hamedan.
- Qasemi-Pour, Ghodrat. 2008. "Time and Narrative." *Literary Criticism Journal* 1 (1): 123–144.
- Saadi. 1980. *Bustan*. Edited and annotated by Gholamhossein Yousefi. Tehran: Society of Professors of Persian Language and Literature.
- Sahba, Forough. 2008. "A Study of Time in *Tarikh-e Beyhaqi* Based on Narrative Time Theory." *Literary Research Journal* 5 (21): 89–112.
- Stam, Robert, and Burgoyne, Peter. 1998. *Film Theory and Narrative*. Translated by Fattah Mohammadi. Tehran: Farabi Cinema Foundation.
- Toolan, Michael J. 2001. *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*. London: Routledge.
- Toolan, Michael J. 2004. *A Critical-Linguistic Introduction to Narrative*. Translated by Abolfazl Hari. Tehran: Farabi Cinema Foundation.
- Todorov, Tzvetan. 2003. *Structuralist Poetics*. Translated by Ahmad Nabavi. 2nd ed. Tehran: Agah.

Vahdani-Far, Omid, Mohammadreza Sarfi, and Mohammad-Sadegh Basiri. 2016. "A Study of Narrative Speed in the Tales of *Gulistan* by Saadi Based on Genette's Theory." *Journal of Literary Arts* 8 (4): 33–50.

Yousefi, Gholamhossein, ed. 1980. *Bustan* by Saadi. Tehran: Society of Professors of Persian Language and Literature.